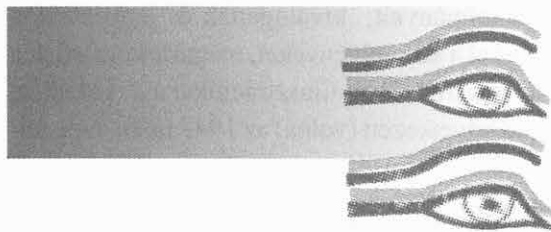

A Kovács Máté Alapítvány kezdeményezése nyomán a könyvtáros-társadalom a könyvtárosképző tanszékek és a Kovács Máté egykori tevékenységének emlékét őrző könyvtárak szervezésében 2006-ban emlékezett meg Kovács Máté születésének századik évfordulójáról. A megemlékezések az ELTE BTK Könyvtártudományi Tanszékén kezdődtek: tudományos ülészak keretében előadótermet neveztek el Kovács Máté tanszékvezetői munkásságának emlékére (erről azóta emléktábla tanúskodik az előadóterem ajtaján). A Magyar Könyvtárosok Egyesületének XXXVIII. vándorgyűlésén, Kecskeméten szekciót szenteltünk a Professzor úr által művelt tudományterületeknek és tevékenységnek úgy, hogy e területek mai, jeles képviselőit kértük fel előadás tartására. A jubileumi év zárásaként a Kovács Máté Alapítvány a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárral és a hajdúszoboszlói Kovács Máté Városi Művelődési Központ és Könyvtárral összefogva a Professzor szülővárosában, Hajdúszoboszlón kétnapos ünnepséget szervezett. Az első napon tudományos konferencia emlékezett

meg Kovács Máté tanári, könyvtárosi, művelődésszervezői tevékenységéről, melyet a szülőföldjén folytatott, a második napon pedig az emlékét felidéző és őrző emléktábla avatására és koszorúzására került sor. A jubileumi év három rendezvényén elhangzott előadások – egy tavalyi, sikeres NKA-pályázatot követően – a közeljövőben nyomtatásban is megjelennek, „A jövő a múlt és a jelen egységére épül – Emlékkötet a száz esztendeje született Kovács Máté tiszteletére” címmel, a DE ENK kiadásában.

Hangodi Ágnes,
a Kovács Máté Alapítvány titkára

Tartozásunk Kovács Máténak (és magunknak)¹

TÓTH Gyula

A Kovács Máté Alapítvány kuratóriumát régóta foglalkoztatja, hogy a professzor egyik legjelentősebb alkotása, *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében c.* antológia 1–2. kötete² torzó, mert nem jelent meg a mű harmadik, az 1945 utáni időszakot feltáró kötete. Úgy ítéltük meg, hogy Kovács Máté emlékének ápolásába – és az Alapítvány célkitűzéseibe – beletartozik e hiány pótlásának szorgalmazása, a folytatás elősegítése. A jubileumra készülve Kovács Ilona vetette fel, hogy érdemes lenne összefoglalni a mű keletkezéstörténetét, fogadtatását és felmérni a 3. kötet összeállításának, közreadásának le-

hetőségeit. Jelen tanulmányom ennek a vizsgálódásnak újdonság értékű summázatát foglalja össze. A jubileumi ünnepségek előadásait tartalmazó kötetben Kovács Máté hagyatékának a kötetek keletkezésével kapcsolatosan feltárt adalékait részletesebben is ismertetem.³

Mi, kívülállók hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy Kovács Máté és csapata, a Könyvtártudományi Tanszék 1963-ra összegyűjtötte és elkészítette a tervezett antológiába a kezdeti időktől a szabadságharc bukásáig terjedő időszak anyagát, majd azután 1970-re összeállították az 1849-től 1945-ig tartó korszakok beveze-

tő tanulmányait, kiválogatták és jegyzetekkel látták el a szemelvényeket, megszerkesztették a bibliográfiát és az illusztrációkat a 2. kötethez, majd következett (volna) az 1945 utáni évek fel-tárása és közreadása, amit Kovács Máté váratlan halála megakadályozott. Ez azonban látszat, a valóság egészen más!

Amikor Kovács Máté 1956-ban a Könyvtártudományi Tanszék élére került, érzékelhette a képzés egészének és elemeinek is – az alapműveknek és oktatási eszközöknek – hiányosságait. Mi, akkor kezdő hallgatók, csak részben érzékeltük mindezt, csak jóval később döbrentünk rá, mi minden hiányzott a tanulmányainkból. A fennmaradt – gyér – források szerint Kovács Máté és a tanszék már 1957-ben hozzálátott a gyűjteményes kötet létrehozásához, s az ahhoz szükséges elméleti alapok kidolgozásához.⁴

Az eredeti elképzelés szerint egyetlen kötetben tervezték megjelentetni „A könyv és könyvtár ...” kezdetektől napjainkig terjedő anyagát, s ehhez igazodva gyűjtötték a forrásokat a tanszék oktatói. A kötet kiadásra érett állapotában azonban kiderült, hogy az összegyűjtött anyag nem fér bele egyetlen kötetbe, mert már az 1849-ig tartó időszak gyűjtései vaskos kötetet töltenek meg. Ekkor módosítottak az elképzelésen, s úgy döntöttek, hogy majd egy második kötetbe kerül az 1849-től napjainkig terjedő időszakra vonatkozó, folyamatosan gyűjtött anyag. A gyarapodó szemelvények és bibliográfiai tételek alapján 1968 táján már látható volt, hogy az arányok csorbulása nélkül ez az összeállítás sem zsúfolható bele egyetlen, az elsőhöz hasonló, vaskos kötetbe, ezért úgy döntöttek, hogy a második kötet csak az 1849–1945 közötti, közel egy évszázadot fogja át, és az 1945 utáni negyedszázad bemutatása egy következő (harmadik) kötetet igényelt (volna).

Érdeemes madártávlatból pillantást vetni a dokumentumgyűjtemény születésének körülményeire, Ha egymás után helyez-zük a történet szálait, érdekes összefüggésekre figyelhetünk fel.

Az 1960-as évek fordulóján Kovács Máténak a képzés átalakításához és korszerű megalapozásához, illetve a képzést segítő művek létrehozásához túl kellett lépnie a *Varjas Béla*-féle koncepción⁵, amely akkoriban a könyvtárelmélet betetőzésének számított. Olyan elméleti alapvetést, szemléletet és rendszerezést kellett adnia, amely történeti vonatkozásban segít meghaladni *Gulyás Pál* legátfogóbbnak tekintett, de pozitivistá szemléletű összefoglalását. Kovács Máté tudományelméleti alapvetése az 1959-ben alakult Könyvtártudományi és Módszertani Központ tudománypolitikai ankétján hangzott el először⁶ 1960. június 13-án. Referátumában megfogalmazta a képzés elméleti háttérének számító (általa bibliológiának nevezett, ámde azt jóval továbbfejlesztő) koncepcióját. A tudományelméleti háttér kibontására itt most sem mód, sem szükség nincs, csak rögzít-jük: Kovács Máté írásai és kiadvány-tervezetei, valamint „A könyv és könyvtár...” kötetei is ebben a szellemben fogantak, szerkezetük konzekvensen ezt követte.⁷

A *Magyar Könyvszemle* 1960. derekán az elméleti alapozással egy időben kezdte meg és három részletben közölte is az 1945–1960 közötti időszakról írt nagyszabású, már teljesen ebben a szellemben és szerkezetben készült tanulmányát.⁸ Az írás az elmélet kísérleti kipróbálása volt, egyúttal pedig az antológiának e korszakhoz kapcsolódó, majdani bevezető tanulmányául is szolgált (volna).

A bibliológiát általában, s annak Kovács Máté által szociológiai szemlélettel, a könyv- és könyvtári kultúrának a társadalmi viszonyokkal összekapcsolt és a társadalmi közlésben elhelyezett változatát sokféleképpen lehet megítélni. Tény, hogy akkor olyanok is elfogadták, mint *Kőhalmi Béla*, *Sebestyén Géza*, *Lázár Péter* és mások. *Horváth Tibor* később így méltatta Kovács Mátét: „Az addig egyedileg kezelt könyvtárak az ő interpretálásában hirtelen nagyszabású intézményrendszerré álltak össze, a róluk való ismeretek, tudástörödékek pedig egységes

*szemléletté. Rendszerszemléletű volt (...) ki ne ismerné el, hogy hitelesen nála szerepelt először a könyvtárak környezete, az egész társadalom úgy, mint a könyvtárak céljait és feladatait meghatározó tényező. A környezet, a célok, az erőforrások, a rendszer alkotóelemei és ezek működésmódja: ez a váz, amelyen Kovács Máté szakmai világképe nyugszik. (...). A könyvtárügy nem mozaikokra bomlott töredékhalma volt nála, hanem kibontotta egészének és a tágabb környezetnek kontúrjait.*⁹

Nem utolsósorban: a bibliológia beleillett az akkori partnerszágok könyvtárosképző intézményeinek törekvéseibe is. Az 1950-es évek derekától az európai szocialista országok felsőfokú könyvtárosképző intézményeit is – az oktatás szervezete, módszerei és eszközei mellett – a könyvtártudománynak mint felsőoktatási diszciplínának tartalmi-elméleti kérdései foglalkoztatták.¹⁰ A konferenciákon elsősorban a lengyel, a szovjet, a csehszlovák és a magyar képviselők vonzódtak a bibliológiához, hozzátéve: „a könyvtári elmélet és gyakorlat középpontjában a könyv és az olvasó áll.”¹¹ A franciás műveltségű Kovács Máté ehhez az eredendően francia megközelítéshez, s nem – mondjuk – a némethez nyúlt. A professzor elmélete mindenképpen többet adott, mint a korábbi és korabeli pozitivisták, a jelenségeket önmagukkal magyarázó és leíró, történeti és elméleti megközelítések, s a korabeli bibliológiához képest is többet: a franciák csak évtizedek múltán közelítettek a Kovács Máté-féle kiegészítésekhez.¹²

(Nem tehetem, hogy legalább zárójelben ne említsem kutatás közbeni élményemet: a hagyatékban találtam egy datálatlan autográf levélfogalmazványt Kovács Mátétól Csűry Istvánhoz „A bibliográfia helye és szerepe az ismeretközlés rendszerében” címmel, melyet a KLTE könyvtárának évkönyvében 1967-ben megjelent nagy ívű és alapvető Csűry-tanulmány megjelenése alkalmából készített.¹³ Kovács Máté az általa is elismert Csűry-írásnak máig közölhető, tanulmányértékű kritikáját adta. Bibliológiai elmé-

leti alapozását felhasználva, alapvetést kínált a bibliográfia számára is. Ezt a levelet a keletkezéstörténeti összefoglalóban, az említett emlékkötetben közlöm.)

1957-ben Kovács Máté két írásban szállt vitába a Magyar Könyvszemle szerkesztési elveivel: korszerű szemléletet, elméleti és gyakorlati kérdéseket tárgyaló írások közlését kérte számon.¹⁴ A folyóiratban 1960-ig a történeti, elméleti és gyakorlati írások egyensúlyban voltak.¹⁵ A tudományelméleti vita után 1961-ben – felhasználva az MTA átalakítását – a Magyar Könyvszemlét mintegy „kiszervezték” a könyvtárügyből, és könyv- és sajtótörténeti, valamint bibliográfiai folyóirattá változtatták, a könyvtártörténetnek is alig hagyva teret.¹⁶ Fülöp Géza szerint később a folyóirat profilja tovább szűkült, alcíme szerint is könyvtörténeti folyóirat lett. A szakma a lap elvesztését siratta: *Bereczky László* megfogalmazásában az Akadémia döntésével „egy nagy múltú, már-már megújuló folyóiratot tépett ki természetes, élő közegéből és egy alapvetően retrográd – nem félek a szótól – programmal zsákutcába terelte.”¹⁷ Pogány György szerint az MTA-közlemény megjelenésétől lett „nem bevett ’akadémiai’ diszciplína Magyarországon – a történeti és bibliográfiai részeket leszámítva – a könyvtártudomány.”¹⁸

A nehéz hozzáférés és a történeti monográfia hiányának enyhítésére újabb kutatási eredményeivel kiegészítve, az ankétot szervező Könyvtártudományi és Módszertani Központ 1961. április és 1962. január között három kötetben, felcserélt sorrendben (1–3–2), gyenge technikával és rossz papíron, hevenyészett szerkesztésben közreadta *Gulyás Pál* történeti összefoglalóját.¹⁹ A két mű közel azonos címe megtévesztő: sem terjedelmében, sem a feldolgozott időszakot illetően (csak 1773-ig jutott el), sem belső arányait tekintve, nem ugyanaz, mint korábban – külön-külön olvasva – magam is hittem.²⁰ Az új kiadásról *Csapodi Csaba* írt bírálatokat.²¹

Nincs mód itt sem az antológia két megjelent, sem a meg nem jelent harmadik kötetének ke-

letkezéstörténetét előadni.²² Az Országos Széchényi Könyvtárban elhelyezett Kovács Máté hagyaték (210 fond) 49. csomója „A könyv és könyvtár...” keletkezésével kapcsolatos iratokat tartalmazza. A dokumentumok számos adalékkal szolgálnak, de sok kérdés továbbra is megválaszolatlan marad az iratanyag hiányossága miatt. Miközben a kötetek szerkesztési munkái folytak és látszólag sok időt (6–7 évet) vett igénybe egy-egy kötet megjelenése is, az alatt Kovács Máté több hazai és egyetemes könyv- és könyvtártörténeti monográfia/kézikönyv tervét vázolta fel, bár a tervekből egy sem valósult meg. A források nem adnak indoklást, de azt világosan jelzik, hogy a professzor számára nem végcél volt az antológia, hanem csak az első lépés olyan segédlet létrehozása felé, amelyet a hallgatók és a szakmabeli kutatók egyaránt használhattak, és amelyet mind maga, mind pedig a tanszéke számára műhelymunkának tekintett későbbi nagyobb szabású vállalkozásokhoz.

A kiadvány gondolata legkésőbb 1957-ben merülhetett fel, ugyanis a Gondolat Kiadó 1957. december 19-én már megerősítette a szerződést egy 15 íves gyűjteményes kiadványra 1959. szeptemberi határidővel. Az adatok azt mutatják, hogy a vállalkozás lehetőségeit és arányait az induláskor senki nem tudta felmérni. Az egyértelmű volt, hogy Kovács Máté a tanszék mindenkorai oktatói gárdáját is bevonta a munkába. A kiadvány szerkezete jól követhető volt: a kezdetektől napjaikig áttekintést nyújtó munka az egyes korszakok legfontosabb vonatkozásait bemutató tömör összefoglalók után eredeti/korabeli és későbbi feldolgozásokból válogatott szemelvényeket közölt, melyeket jegyzetekkel, magyarázatokkal láttak el, valamint illusztrációkkal és válogatott bibliográfiával egészítettek ki.

1968. január 25-én kelt levelében Kovács Máté közölte a kiadóval, hogy ki kellett hagynia az „1849-től 1944-ig terjedő fejezetből mintegy 100–120 lapnyi olyan szemelvényt, ami témája és színvonala alapján feltétlenül közlést érde-

melne...De még nehezebb a helyzet az 1945 utáni szemelvényanyag tekintetében. Itt több mint 300 lapnyi igen jó szemelvény maradt ki. Pedig közérdekű lenne a közlése. Éppen ezért azt javaslom, hogy a gyűjtemény 2. kötete az első négy fejezet anyagát tartalmazza, tehát 1849-től 1944-ig terjedjen. Ez számításom szerint a bibliográfiával együtt 50–52 ívet tenne ki. (...) Az 1945-től napjainkig terjedő negyedszázad anyagát pedig külön kötetben lehetne és kellene kiadni a felszabadulás 25. évfordulójára, ünnepi kiadványként 1969 végén. A bevezetés kész, a bibliográfia hozzá együtt van. Megfelelően válogatott képekkel szép kötet lehetne belőle. Az idevonatkozó szemelvényanyag csaknem egészében ki van írva, a jelenleg kiszelektáltak is. Az új, harmadik kötet kézírata tehát igen rövid időn belül, pár hónap alatt teljesen elkészíthető. Így a kötet idejében, már 1969 őszén megjelenhetne.”

Mindaddig, amíg a jubileum miatt el nem kezdem újra foglalkozni az antológiával, magam is úgy gondoltam, hogy a harmadik kötet előmunkálatának legfeljebb az 1945–60 közötti évekről írt tanulmánya és a kandidátusi disszertációja tekinthető. Ma már több adat bizonyítja, hogy a 3. kötet is készen volt. Kovács Máté 1969. január 30-án kelt feljegyzésében olvasható a következő: „Mint szóban már jeleztem, a dokumentumgyűjtemény 1945-től napjainkig terjedő 3. részének kézírata is elkészült. Terjedelme mintegy 33 (A/5-ös) ív + 2 ív képmelléklet, összesen 660 lap. Ennek anyaga azonban nem fért bele a 2. kötetbe, mert az értékes és érdekes anyagot oly mértékig össze kellett volna szorítani, hogy végül is ez a korszak a 2. kötetből kimaradt. Mindenképpen kívánatos volna, hogy ez a rész is mielőbb kiadásra kerülhessen.”

A kötet tartalmáról és az egyes fejezetek terjedelméről is pontos képet adott Kovács Máté. A bevezető tanulmányt ő írta a magyar olvasás-, könyv- és könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs kultúra fejlődéséről 1945-től napjainkig, 8 ív terjedelemben. Kovács Máté válogatta az

egykorú fontosabb dokumentumokat és látta el jegyzetekkel a könyvkiadás és a könyvterjesztés, a könyvtárügy, a könyvtárak, a bibliográfia és a dokumentáció, valamint a szakkutatás és a szakképzés fejlődéséről szóló részeket. Sajtó alá rendező: *Fodor Zoltán, Dér Mária és Voit Krisztina*. Terjedelme 16 ív. Válogatott bibliográfia az 1945–1968-as időszakban megjelent hazai szakirodalomról, 6 ívben. Összeállította *Fülöp Géza és Szelle Béla*. Képek a könyvkiadás és könyvtárak, bibliográfia és dokumentáció köréből. Összeállította *Babiczy Béla* 2 ív terjedelemben. Tárgy-és névmutató, tartalomjegyzékkel 1 A/5-ös ívben.

„A kéziratot az új helyzetben bizonyosan át kell alakítani. Ezt előreláthatóan egyéb feladatokra tekintettel 1969. szeptember végéig tudjuk átadni.”

1969. február 1-jén kelt levelében Kovács Máté a minisztérium könyvtári osztályának vezetőjével is közölte, hogy a 3. kötet kész.²³

A Kovács Máté hagyaték, vagyis az OSZK kéziratár 210. fond 64–65. csomója a 3. kötetrel kapcsolatos kéziratokat (autográfák és gépiratok), terveket, anyagokat tartalmaz, de miként az első két kötet esetében sem, a kész kéziratot nem. Találtam egy lapos, tintával írt keltezetlen tervezetet *Az új magyar könyv- és könyvtárkultúra (1945–1961)* címmel, melyben az alábbi három korszakot különítette el: koalíciós időszak 1945–1948; második szakasz: 1949–1956; harmadik szakasz: 1957–, mely jelezte, hogy a korszaknak nincs vége.

A 210. fond 65-ös csomója ugyancsak autográf, többnyire ceruzás kéziratokat, fogalmazványokat, néha cédulákat tartalmaz. Az ebbe a csomóba sorolt 142-es dosszién Kovács Máté kézírásával *A könyv és könyvtár 3. kötete* felirat olvasható, benne pedig a bevezető tanulmány tartalomjegyzéke található. Itt a bevezető már a *Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtári kultúra a szocialista társadalom kialakulásának első negyedszázadában (1945–1970)* címet viselte.

A 3. kötet bevezetője tartalomjegyzékén érezhe-

tő az erőteljes megfelelni akarás a felszabadulás 25. évfordulójának. Például nagyobb hangsúlyt kapott a társadalmi meghatározottság, az olvasási kultúra. Érthető a bibliográfia és a dokumentáció külön fejezetben való megtárgyalása is. Hangsúlyosan szerepelt az adott korszakban megszilárdult szakképzés és szakkutatás, az viszont kevésbé érthető, hogy e történeti munkában miért volt szükség a jövővel foglalkozni? A közlési folyamatokat kiemelten vizsgáló és érzékelő Kovács Mátét e témakör érthetően foglalkoztatta, de nehezen indokolható, illetve korainak tűnik felvétele a történeti kötetbe. Szembetűnő a történeti szemlélet, a folyamatok hátterbe szorulása (pl. kimaradtak a korszakok), a témák szerinti tárgyalásmód, az összetevőkre való széttöredezettség, ami a korszakok bevezető tanulmányait bizonyos fokig korábban is megkísérettette.

„A könyv és könyvtár...” erényeit egyöntetűen elismerő kritikák²⁴ mellett, mindkét kötet nivódija után²⁵ kérdés, miért nem jelent meg a harmadik kötet? Erre jelenlegi ismereteinkkel nem adható pontos válasz.

A történetírói és könyvtárbeli felfogásában inkább a régi iskolát képviselő Csapodi Csaba, a tudománypolitikai nézeteit illetően Kovács Máté ellentábora orgánumának számító Magyar Könyvszemle 1963-ban nem takarékoskodott a dicséretekkel. Miközben a szakma az 1970-ben megjelent második kötetet ünnepelte, s örömmel nyugtázta a folytatást, a Könyvszemle már nem vállalkozott a bemutatására.

Egyöntetűen elismerő kritikákat, jó fogadtatást említettem – s a szakma részéről így is volt. Ám a kórusba kívülről – a második kötet után – disszonáns hang is vegyült. Heves támadás érte a kötetet: „E kiadványt is utolérte a >gyorsuló idő<, ami 1963-ban az első kötetnél *esetleg* [kiemelés a recenzenstől] a célnak megfelelt és módszernek bevált, ma már egészében és részeiben vitatható, megkérdőjelezhető. Így ezt a mostani könyvet szakmailag és módszertanilag fél sikernek érzem.”²⁶

Vajon e kritika játszott volna szerepet a harmadik kötet elmaradásában?

Számomra tény, hogy az ELTE Könyvtártudományi Tanszékén 1968–1970 táján nemcsak a 2. kötet közreadását készítették elő, hanem már a 3. kötet is készen állt. Kovács Máté ezt a tényt többször jelezte a kiadónak, s egyik tanulmányában is megemlítette. Lehetett volna 25. évfordulós kiadvány. Azonban – egyelőre, számomra ismeretlen okból – sem a sorozatot közreadó Gondolat Kiadó, sem a Népművelési Propaganda Iroda nem jelentette meg az 1969-ben nekik (is) felajánlott kéziratot.²⁷

Tudomásom van arról, hogy 1974–1975 táján *Kiss István*, aki Kovács Máté utódja volt a tanszékvezetői poszton, és a sorozat bibliográfiáját jegyző Szelle Béla kísérletet tettek a kötet megjelentetésére. A részletek ismeretlenek, de tény: nem sikerült. Az 1990-es években *Fülöp Géza* próbálkozott meg a folytatással: történet bibliográfiái anyaggyűjtés, de kiadvány nem született. Kovács Máté öröksége arról szól, hogy sem elmélet, sem gyakorlat, sem oktatás és sem a szakmai tudat nem lehet meg a múlt lehetséges ismerete nélkül. A múlt feltárása az utódok dolga. Hogy ez a feladat bevezető tanulmányokkal ellátott, szemelvénygyűjteménnyel és bibliográfiával, vagy monográfia/kézikönyv formájában, esetleg könyvsorozattal vagy más módon valósítható meg, az az elhatározástól és a lehetőségektől függ. Az világos, hogy az 1950-1960-as évek Könyvtártudományi Tanszéke heroikus munkával megtette, amit tehetett: 1945-ig vázlatosan feltárta a hazai könyv- és könyvtári kultúra történetét, szemelvénygyűjteménnyel alátámasztotta és a válogatott, máig bőségesnek tekinthető bibliográfiáival lehetővé tette a bemutatott korszakok alapos tanulmányozását. Az is biztos, hogy a professzor előtt egy monográfia/kézikönyv célkitűzése (is) lebegett, hiszen több tervezetet is készített erre, bár a tervezeteknek kitapintható eredménye egyelőre nem ismert. Az 1970 körüli kézirat vagy megsemmisült, vagy ismeretlen helyen lappang.²⁸ Előkerülése

esetén megjelentetése sem kizárt, de ez aligha lenne több „áltreprint” kiadásnál. Az 1970-ben megállított történet kiadása is hiánypótlás lenne, ámde ellentmondana a Kovács Mátétól örökölt gyakorlatnak, hogy ti. mindenkori napjainkhoz kell közel hozni az időhatárt.

A másik kérdés az, hogy változatlan formában és szellemben kell-e a hiánypótlást elvégezni, vagy hozzá szabad nyúlni a materiális és szellemi örökséghez? Megítélésem szerint ez a dilemma akkor merülhetne fel, ha komplett kézirat kerülne elő. Akkor is meggondolandó volna, hogy több mint 35 év múltán, az eszmei-szemléleti és tudományfelfogásunkban történt változások után, szabad-e csupán tisztelgésből érintetlenül hagyni az örökséget? Lenne-e erre fogadókészség? Én kételkedem ebben.

Megítélésem szerint, ha a mindenkori új iránti fogékonyságot belénk tápláló Kovács Máté szellemében járunk el, akkor a tőle kapott tanulságokat felhasználva, de a feladathoz modern szemlélettel közeledve lenne szabad eljárnunk.

A feladat nemcsak a 3. kötet pótlása. Kovács Máté a szemelvényeket tartotta a legfontosabbnak (megtartásukért küzdött előbb a 2. majd a 3. kötet kiharcolásával), melyekhez a bevezető tanulmányok a kalauz szerepét töltötték be, a képek a megértést voltak hivatottak elősegíteni, míg a bibliográfia a továbblépéshez adott segítséget. A szemelvénygyűjtemény az első lépés volt a képzés és továbbképzés, valamint a szak kutatás támogatására, de a végcél – ahogy már említettem – a monográfia lett volna.

Az Osiris Kiadó 1999 és 2003 között a *Könyvtárosok kézikönyve* öt kötetének kiadásával, a régi értelemben vett könyvtártani kézikönyvek újjal való kiváltásával, nagy szolgálatot tett a szakmánknak. De a könyv- és könyvtártörténeti monográfia hiányának pótlására nem vállalkozott. Ez továbbra is feladat maradt. Magyar történeti monográfia csak hazai kutatóktól születhet meg. Az Osiris kézikönyvsorozata megmutatta, hogy a szakma képes összefogni – ha akad ambiciózus közreadó és akadnak jó szerkesztők. Kell

akkora erőnek lennie a könyvtáros-társadalomban most is, hogy az eddigi munkálatokra építve, összefogással, néhány év intenzív munkával képes legyen összefoglalni az eddigi eredményeket. Egyetlen magát komolyan vevő szakma sem nélkülözheti ugyanis saját történetének megörökítését.

Az 1945 utáni időszak bemutatására vállalkozó antológiát nem előlről kell kezdeni, még akkor sem, ha netán a 3. kötet anyaga megsemmisült (volna), hiszen töredékek és egyfajta koncepció rendelkezésünkre állnak.

Kérdés, hogy az 1945 utáni időszak feltárását (tanulmányban, szöveggyűjteményben és a bibliográfia tartalmának és szerkezetének kijelölésében) a Kovács Máté által követett bibliológiai megközelítésben és szemlélettel kell-e elvégezni? Ha az elmaradt kötet megjelentetésével a sorozatot akarjuk lezárni, ha csak a tartozást akarjuk leróni, nincs ok a változtatásra. Ha mai igényeink és felfogásunk szerint akarunk eljárni, nota bene: a tudomány mai állása szerint és a társadalmi gyakorlat mai fokán akarjuk a feladatot elvégezni – ahogy Kovács Máté fogalmazná –, akkor a 35–40 évvel ezelőtől eltérő értelmezés és felfogás szükséges. Valaha magam is a bibliológia szellemében gondolkodtam. A bibliológiai felfogás szerint a könyvtár a könyv – általában a hordozó – terjesztésének korán intézményesült, fontos, ámde csak részterülete. A könyvtár ebben az értelmezésben az egyedi könyvek/hordozók valamiféle halmaza. Az új könyvtár-, ill. információtudomány nem hordozóval, hanem ismerettel, tudással és annak valamiféle (objektívalódott) intézménybe szervezett, hozzáadott értékkel megnövelt reprezentációjával számol. A könyvtárat nem önmagában, hanem sajátos információs rendszerben szemléli. Persze ennek szintén van társadalmi szükséglet- és igényvetülete.

A 20. század második felének felmérése és áttekintése ma fontosabb – tekintve, hogy már lezárult a korszak – mint Kovács Máté idején. A kérdés nem az, kell-e a harmadik kötet, hanem,

hogy az kötet legyen-e? A mai technikai adottságok más megoldást kínálnak. A szemelvények és főleg a bibliográfia ma már inkább elektronikus adatbázisba/dokumentumba és/vagy az internetre kívánczok. Kötetek tanulmányokból szület(het)nek. Az évtizedekkel ezelőtti közlési feltételek közepette a tanulmánykötet megjelenésekor le kellett zárni egy-egy korszak bemutatását. A mai technikai feltételek azonban megengedik a folyamatos építkezést.

Felvetődik, hogy az 1963-ban és 1970-ben lezárt bibliográfiát, sőt a szemelvényeket is elektronizálva, a későbbi anyaggyűjtéssel folyamatosan kiegészítve és a visszakeresést is megoldva, elektronikus formában lehetne rendelkezésre bocsátani. Mivel a régi „A könyv és könyvtár...” példányok a könyvtárakból lassan teljesen kikapnak, megfontolandó minkét kötet teljes szövegének digitalizálása, internetes hozzáférhetővé tétele, mely megoldaná a példányszám, hozzáférés, többszörözés problémáit.

Ma már aligha várható el egyetlen tanszéktől e munka befejezése, ill. folyamatos végzése. Lehetséges megoldás, hogy a vállalkozást – hacsak Kovács Mátéhoz hasonló formátumú személyiség nem jelentkezik – egy szerkesztőbizottság irányítsa. „Ernyőszerve” lehetne valamiféle virtuális tanszék, melyben pl. az összes képzőhely történetet, bibliográfiát művelő, de más szakterület iránt is érdeklődő, ambiciózus oktatói vennének részt. Projektgazdaként közreműködhetne a Könyvtári Intézet és mozgósítani kellene a Magyar Könyvtárosok Egyesülete és az Informatikai és Könyvtári Szövetség szervezeteit is.

Több helyütt folyik bibliográfiai feltárás. A külföldi fórumok termékeit össze kellene „gereblyézni”, meg kell vizsgálni a hiányokat, s ezek figyelembe vételével kellene szervezni a közreműködőket egy hatékony és pénzzel is megtámogatott szervező révén.

Mondandóm summája: 1974 táján még lehetséges lett volna változatlanul hagyva megjelentetni a 3. kötetet. Ma már anakronisztikus lenne. Ma a megszűntetve megőrzés hozzáállása

látszik szerencsés megoldásnak. Mondhatnám úgy is, ahhoz, hogy az elképzelés önmaga maradjon, meg kell változnia. A kiadványt az előzményekkel azonos módon befejezni nem lehet, de a Kovács Máté után támadt hiányt – az ő szellemében, ámde a korhoz igazítva – pótolnunk illene.

Jegyzetek

1. Kovács Máté születésének 100. évfordulója alkalmából, 2006. november 10–11-én Hajdúszoboszlón tartott konferencián elhangzott előadás szerkesztett, jegyzetekkel ellátott változata.
2. A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. Gondolat, 1963. 758 p., valamint A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. Gondolat, 1970. 722 p.
3. Az emlékkötet megjelenése 2008 első felében várható a DEENK közreadásában.
4. Fontos adalékokat tartalmaz Kovács Máténak az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában elhelyezett hagyatéka (210 fond). Témánk szempontjából a 49. és a 64–65. csomók átvizsgálása hozott sok új ismeretet.
5. VARJAS Béla: A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere. = Magyar Könyvszemle, 1955. 1–2. sz. 1–22. p.
6. KOVÁCS Máté: A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. = Magyar Könyvszemle, 1961. évi különszám, 7–34. p.
7. Fülöp Géza évtizedekkel később, Kovács Máté születésének 90. évfordulóján jellemezte Kovács Máté könyvtárelméleti munkásságát és koncepcióját. Ld. FÜLÖP Géza: Könyvtártudomány és bibliológia (Kovács Máté könyvtárelméleti koncepciója). = Könyv és Könyvtár XVIII. Debrecen, KLTE Könyvtára, 1997. 41–52. p., ill. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1996. december 19–28. is.
8. KOVÁCS Máté: A magyar könyv-és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. = Magyar Könyvszemle, 1960. 3. sz. 229–254. p. és 4. sz. 361–391. p., továbbá 1961. 1. sz. 1–43. p. Megjelent az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai sorozat 11. számaként is (Bp. 1961. 95 p.). E tanulmány továbbfejlesztett változata: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmusba való átmenet időszakában. Kandidátusi értekezés. (Bp. 1967. Gépirat, 467 lev.); Ld. még Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. 1967. MTA soksz. 20 p.
9. HORVÁTH Tibor: Egy gondolat viszontagságai. = Kovács Máté emlékkönyv. Szerk. Szelle Béla. Bp. Magyar Könyvtárosok Egyesülete, 1983. 165. p.
10. Bővebben a konferenciákhoz ld. KOVÁCS Máté – KÖHALMI Béla: Nemzetközi konferencia az egyetemi könyvtárosképzésről. Prága, 1958. márc. 25–27. = Külföldi tanulmányutak. 1958. Bp. 1959. 178–188. p.; KOVÁCS Máté: Nemzetközi konferencia az egyetemi és főiskolai könyvtárosképzés időszerű kérdéseiről. = A könyvtáros, 1958. 6. sz. 403–406. p.; KOVÁCS Máté – KÖHALMI Béla: Az egyetemi könyvtárosképzés alapkérdései nemzetközi megvilágításban. = Felsőoktatási Szemle, 1958. 7–8. sz. 424–431. p.; KOVÁCS Máté: Az egyetemi és főiskolai könyvtárosképzés az európai szocialista országokban. = Könyvtáros, 1963. 7. sz. 377–382. p.; KOVÁCS Máté: Szocialista könyvtárosképzés. (Az európai szocialista országok könyvtárosképző főiskoláinak és egyetemi tanszékeinek II. nemzetközi konferenciája Berlinben, 1962. május 20–26. között) = Könyvtári Figyelő, 1963. 2. sz. 74–80. p. Kovács Máté Berlinben A könyvtártörténet alapvető elméleti problémái címmel tartott referátumot.
11. Idézi MOLNÁR Pál: Viták a könyv- és könyvtártudomány viszonyáról és feladatairól a szocialista országok szakirodalmában. = Könyv és Könyvtár VI. Debrecen, KLTE Könyvtára, 1967. 164. p.
12. Vö.: ESTIVALS, Robert: Az összehasonlító nemzetközi bibliológia felé. = Könyvtári Figyelő, 1985. 4. sz. 425–431. p. SEBESTYÉN György: Magyar és francia szakemberek tanácskozása a bibliológiáról. = Könyvtáros, 1986. 4. sz. 233–235. p.
13. CSÜRY István: A bibliográfia helye és szerepe az ismeretközlés rendszerében. (Kisérlet a fogalom meghatározására.) = Könyv és Könyvtár VI. Debrecen, KLTE, 1967. 5–85. p. Kovács Máté levélbeli kritikáját ld. OSZK kéziratár 210. fond 49/68.
14. KOVÁCS Máté: Vita a Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyve körül. = Magyar Könyvszemle, 1957. 3. sz. 297–301. p. Uő.: A Magyar Könyvszemle új évfolyamai a korszerű igények tükrében. Uo. 1957. 4. sz. 399–404. p. Kovács Máté tagja volt a szerkesztőbizottságnak Varjas Béla szerkesztősége idején és a szerkesztést az 1957. 3. számtól átvevő Köhalmi Béla időszakában is. Varjas Béla távozásához a vitacikknek nincs közük. Varjast 1956-os magatartása miatt leváltották az OSZK főigazgatói posztjáról és az MTA Irodalomtudományi Intézetébe helyezték.
15. A lapot újraindulásától Varjas Béla szerkesztette, helyettese Dezsényi Béla volt és héttagú szerkesztőbizottság felügyelte. Az 1957. 3. számtól a kiadó MTA Könyvtártudományi Főbizottságának elnöki tisztjét is betöltő Köhalmi Béla vette át a szerkesztést. Kovács Máténak a Könyvszemlével – kimondatlanul Varjas Bélával is – való vitáját „nemcsak tudományelméleti szembenállásnak, de személyes ellentét lecsapó-

- dásának" minősítette POGÁNY György: A magyar könyvtári szaksajtó vázlatos története. 2. r. = Könyvtári Figyelő, 1997. 1. sz. 17. p.
16. A Magyar Könyvszemle. = Magyar Könyvszemle, 1961. 4. sz. 357–358. p.
17. FÜLÖP Géza: Száz esztendeje indult a Magyar Könyvszemle. = Könyvtáros, 1976. 12., 1977. 1. és 2. sz. (Idézet ez utóbbi 70. lapjáról.) A szakma véleményéről ld. BEREZSKY László: A Magyar Könyvszemle új programjáról. = Könyvtáros, 1962. 6. sz. 322–324. p.
18. POGÁNY i.m. 17. p.
19. GULYÁS Pál: A könyv sorsa Magyarországon. 1–3. Kiad, az OSZK-KMK, 1961–1962. Az első kötetet 1961. április 17-i dátummal tették közzé, megjegyezve, hogy az nem kész és befejezett monográfia. „... a szerzőnek nem is volt célja összefoglaló teljes és – amennyire ez a műfaj elbírja – végleges igényű szintézist nyújtani.” A 3. kötet 1961 novemberében, az utoljára megjelenő második kötet 1961-es impresszummal, de 1962. január 30-ára dátumozva jelent meg.
20. GULYÁS Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégebbi időktől napjainkig. 1–3. közlemény. = Magyar Könyvszemle, 30. köt. 1923. 1–2. füz. 27–94. p.; 3–4. füz. 176–199. p.; 31. köt. 1924. 1–4. füz. 13–71. p. Gulyás lábjegyzete szerint a Pintér Jenő által szerkesztett és „megjelenendő” A magyar irodalomtudomány kézikönyve számára készítette. Ez nem jelent meg, valószínűleg ezért közölte a Könyvszemle. Az említett kézikönyve nem azonos Pintér Jenő: A magyar irodalomtörténet kézikönyve c. 1921-ben megjelent művel.
21. A Könyvtáros, 1961. 12. sz. 764–765. p., majd Könyvtáros, 1963. 5. sz. 309. p.
22. Ezt részletesen tárgyalja a megjelenés alatt álló új Kovács Máté emlékkötetbe került Adalékok „A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében” c. kötetek keletkezéséhez. Kovács Máté történeti és elméleti munkásságához címmel írt összefoglalásom.
23. Az eddig hivatkozott kéziratok a 210. fond 49-es csomójában található.
24. V.ö. BÉKÉS István: Könyv a könyvről. = Népszabadság, 1963. 137. sz. (jún. 14.) 9. p.; RÁCZ Aranka, N.: A magyar könyv- és könyvtárkultúra történetének első összefoglalása. = Könyvtáros, 1963. 8. sz. 450–451. p.; Žibritova, Gabriela = Knihovnik, 1963. 8. sz. (Eredetije, nyersfordításban az OSZK kéziratárában a 210. fond, 475. csomójában.); CSAPODI Csaba: A könyv- és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. = Magyar Könyvszemle, 1964. 1. sz. 93–94. p.; NOVÁK József: A könyv- és könyvtár a ma-
- gyar társadalom életében. = Népművelési Értesítő, 1964. 3. sz. 180–184. p.; RÁCZ Aranka: A könyv- és könyvtár a magyar társadalom életében 1849–1945. = Könyvtáros, 1971. 1. sz. 50–52. p.; BÉNYEI Miklós: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849–1945-ig... = Könyvtári Figyelő, 1971. 3. sz. 251–252. p.; CSÁKY S. Piroska: – ---. = A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 3. évf. 1971. 137–139. p.
25. Az első kötet 5000 forintos nívódíjat kapott. Erről Havas Ernő, a Gondolat Kiadó akkori igazgatója 1964. április 9-én kelt levelében értesítette Kovács Mátét (a levél eredetije: 210/49/49). A második kötet nívódíjáról Siklós Margit, az akkor hivatalban lévő igazgató 1971. november 10-i levele értesítette és november 17-én adták át a díjat (210/49/95).
26. STENCZER Ferenc: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig. = Irodalomtörténet, 1971. 3. sz. 728–732. p. Erre válaszolt KOVÁCS Máté: Kritika helyett – félreismertetés. = Irodalomtörténet, 1972. 4. sz. 942–945. p. A rendkívül gondosan előkészített választ eredetileg „a kötet összeállító munkaközösség” aláírással tervezték, végül Kovács Máté neve alatt jelent meg, de a kísérőlevelet 1972. március 20-án aláírta még Babiczky Béla, Dér Mária, Fülöp Géza, Szelle Béla és Voit Krisztina is. Kovács Máté külön levelet írt Nagy Péternek, az Irodalomtörténet főszerkesztőjének, kérve, hogy a cáfolatnak és helyreigazításnak adjon helyet. „Stenczer Ferenc cikkének jó néhány helyt nem álló megállapítása, több, a rovásunkra tévesen „kiigazított” adata kimeríti a sajtó útján elkövetett rágalmazás tényét, minthogy a dokumentumgyűjteményt valóban szakszerűtlen kontármunkának lehetne minősíteni, ha az állításai és a tévesen 'helyesbített' adatai igazak volnának.” Nagy Péter 1972. április 25-én kelt válaszában sajnálkozott, hogy „ennyire zokon vettetek” Stenczer cikkét, s a választ a véleményeltérést jelző pontok kivételével volt hajlandó megjelentetni. Kovács Máté viszontválaszában leszögezte, hogy az lett volna a korrekt eljárás, ha a szerkesztőség gondoskodott volna a két írás egyidejű közzétételéről, s nem telik el közben több mint egy év. (A levelezést ld. 210. fond, 49. csomó.)
27. Nemes Ivánhoz, a Népművelési Propaganda Iroda (NPI) igazgatójához küldött, 1969. augusztus 26-án keltezett levél másolata a Kovács Máté hagyaték 210/49/90. sz. alatt található. Kapcsolódó válasz, ill. más adalék itt nem található.
28. Az előkerülésre kevés a remény. Sebestyén György szíves közlése szerint az ELTE tanszéki irattára semmi érdemit nem tartalmaz. Fülöp Géza hagyatékában és Szelle Bélánál is hiába keresttem. Voit Krisztina és a Gondolat Kiadó a levelemre nem válaszolt.